

HUMAN
RIGHTS
WATCH

Нехтування правами людини

Зловживання у Криму

Нехтування правами людини

Зловживання у Криму

© 2014 Human Rights Watch

Всі права захищені.

Віддруковано у США.

ISBN: 978-1-6231-32187

Дизайн обкладинки: Рафаель Хіменес

Діяльність Х'юман Райтс Вотч спрямована на захист прав людини в усьому світі. Ми ретельно розслідуємо порушення, надаємо їм широкого розголосу і вимагаємо від можновладців поваги до прав і забезпечення справедливості. Х'юман Райтс Вотч є незалежною міжнародною організацією, котра активно працює у сфері захисту людської гідності та забезпечення дотримання прав людини для всіх без виключення.

Х'юман Райтс Вотч є міжнародною організацією, співробітники якої працюють у більш ніж 40 країнах світу. У нас є офіси в Амстердамі, Бейруті, Берліні, Брюсселі, Чикаго, Женеві, Гомі, Йоганнесбурзі, Лондоні, Лос-Анджелесі, Москві, Найробі, Нью-Йорку, Парижі, Сан-Франциско, Токіо, Торонто, Тунісі, Вашингтоні та Цюріху.

Веб-сайт: www.hrw.org

Нехтування правами людини Зловживання у Криму

Короткий зміст.....	1
Рекомендації.....	5
Владі, що здійснює фактичний контроль на Кримському півострові, та Російській Федерації	
ООН, ОБСЄ, Раді Європи та державам, котрі до них входять	6
Уряду України	7
I. Переслідування кримських татар та проукраїнських активістів.....	8
Загальні відомості	8
Насильницькі зникнення	8
Утиски кримськотатарського Меджлісу та пов'язаних з ним осіб	9
Переслідування та затримання кримських активістів	12
Обшуки в офісах Меджлісу та газети «Авдет», судова справа проти фонду «Крим».....	13
Обшуки в будинках, мечетях, медресе	15
Порушення з боку сил самооборони	20
II. Утиски проукраїнських і кримськотатарських ЗМІ.....	24
Використання антиекстремістського законодавства для придушення критики	25
III. Запровадження російського громадянства у Криму	28
Порушення норм про окупацію	29
Дискримінація мешканців з українським громадянством.....	30
Ризик вигнання з Криму	33
Поїздки між Кримом і материковою частиною України.....	34
IV. Застосовне право	35
Міжнародне гуманітарне право	36
Міжнародні норми з прав людини.....	36

Короткий зміст

З лютого 2014 року, від початку російської окупації Криму, на цій території спостерігається різке послаблення гарантій дотримання прав людини. За останні вісім місяців де-факто влада Криму обмежувала свободу вираження думок та свободу мирних зібрань, залякувала та утискала тих, хто виступав із критикою дій Росії на півострові. Першим об'єктом переслідувань стала громада кримських татар — мусульманська етнічна меншина, котра історично мешкала в Криму і наразі відкрито виступає проти російської окупації. Водночас влада не може або не хоче закликати до порядку напіввійськові угруповання, а також ефективно розслідувати приписувані їм порушення, які включають насильницькі зникнення, незаконні затримання та неналежне ставлення до кримських татар, активістів, журналістів та інших осіб, які мають проукраїнські погляди, або вважаються тими, хто їх має. У процесі надання російського громадянства мешканцям півострова, влада дискримінує місцевих українських громадян, створює передумови для можливого виселення декого з них та порушує свої зобов'язання як окупаційної держави щодо захисту прав цивільного населення у відповідності до міжнародного гуманітарного права.

Після підписання між кримською владою і Росією «Договору про приєднання Республіки Крим до складу Російської Федерації» та прийняття 20 березня 2014 року російською Держдумою закону «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської федерації нових суб'єктів» органи влади Росії та Криму почали процес включення півострова до російського законодавчого та політичного простору. Цей процес включає поширення дії російських законів, котрі стосуються громадянства, реєстрації ЗМІ та «протидії екстремізму», зокрема, забороненої літератури.

Зокрема, кримська влада, спираючись на недостатньо деталізоване та надто широко сформульоване російське законодавство про боротьбу з екстремізмом, висунула кілька «антиекстремістських» попереджень Меджлісу — представницькому органу кримських татар, а також заборонила кримськотатарській громаді проведення масових публічних зібрань. У період з серпня по жовтень цього року влада проводила ретельні, а у кількох випадках — несанкціоновані обшуки у мечетях і медресе, — а також обшуки у приватних будинках кримських татар, зокрема, у будинках членів

Меджлісу. За офіційною версією, обшуки проводилися з метою виявлення «наркотиків, зброї та забороненої літератури». У них були задіяні як місцева поліція та російська ФСБ, так і десятки невстановлених озброєних осіб у масках.

Влада чинить тиск на проукраїнські та кримськотатарські ЗМІ, обшукує редакції, деякі ЗМІ закривають, іншим погрожують закриттям.

ФСБ та прокуратура Криму висували офіційні та неофіційні попередження провідним кримськотатарським виданням про неприпустимість публікації «екстремістських» матеріалів і запрошували редакторів «на розмову», погрожуючи їм відмовою у перереєстрації за російським законодавством у разі збереження «антиросійської редакційної політики».

Влада продовжує підтримувати так звані загони самооборони — збройні напіввійськові групи, що сформувалися в Криму до кінця лютого та імовірно були причетні до насильницьких зникнень, побиття і, щонайменше в одному випадку, до катування проукраїнських активістів у березні. Ці загони продовжують незаконно затримувати і бити проукраїнських активістів у Криму. Влада не вживає жодних заходів ані для стримування цих сил від вчинення порушень, ані для розслідування подібних випадків. Замість цього у червні були вжиті заходи у напрямку легалізації загонів самооборони і наділення їх додатковими повноваженнями. У липні де-факто прем'єр Криму Сергій Аксьонов вніс до кримського парламенту законопроект про амністію для всіх учасників самооборони за дії, вчинені в період з лютого по квітень 2014 року. На момент підготовки цієї доповіді у російській Держдумі знаходився на розгляді аналогічний законопроект про амністію за дії, вчинені в період з лютого 2014 року по січень 2015 року, за винятком тих, які були здійснені «з метою збагачення та з інших корисливих мотивів».

Перераховані вище порушення були задокументовані в цій доповіді. Звіт базується на дослідженнях, проведених у Криму протягом жовтня 2014 року, під час яких співробітник Х'юман Райтс Вотч зустрічався з журналістами, активістами, адвокатами, представниками громадянського суспільства та кримськотатарської громади, включаючи керівництво Меджлісу і Духовного управління мусульман Криму. Також ми брали інтерв'ю по телефону з людьми, які виїхали з Криму на материкову частину

України. У доповіді також використані матеріали, які були опубліковані раніше за підсумками дослідницької поїздки до Криму в березні 2014 року.

6 листопада Х'юман Райтс Вотч надіслала кримській владі лист, у якому були викладені результати наших досліджень. На момент виходу цієї доповіді ми не отримали жодної відповіді.

Х'юман Райтс Вотч вважає, що згідно з нормами міжнародного права, Росія є окупаційною державою в Криму, починаючи щонайменше з кінця лютого 2014 року, і оцінює її дії відповідно до норм міжнародного гуманітарного права про окупацію. Росія є окупаційною державою, оскільки вона здійснює фактичний контроль над Кримом без згоди уряду України і за відсутності юридично визнаної передачі суверенітету Росії. Референдум, проведений місцевою владою без санкції уряду України та без широкого визнання міжнародною спільнотою, а також односторонні дії Росії після цього референдуму не можуть вважатися такими, що відповідають критеріям міжнародного права щодо передачі суверенітету, шляхом якої стан військової окупації вважався б припиненим.¹

На Крим також поширюються і мають застосовуватися міжнародні норми про права людини, включаючи всі ратифіковані Росією договори, такі як Європейська конвенція про права людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Відповідно до норм про окупацію, Росія зобов'язана вжити всіх залежних від неї заходів для відновлення та забезпечення громадського порядку та безпеки, наскільки це можливо, поважаючи, закони Криму і України, що діяли до березня 2014 року, якщо до цього не буде нездоланих перешкод. Росія також несе відповідальність за порушення гуманітарного права та міжнародних норм про права людини з боку місцевої влади або підконтрольних їй сил і зобов'язана попереджувати такі порушення та переслідувати їх у судовому порядку.

---

¹ Х'юман Райтс Вотч. Питання та відповіді: Гуманітарне право та міжнародні норми про права людини у ситуації з Кримом. 26 березня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/26/voprosy-i-otvety-gumanitarnoe-pravo-i-mezhdunarodnye-normy-o-pravakh-cheloveka-prime>. Див. також резолюцію ГА ООН А / RES / 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України», в якій зазначено, що «референдум, проведений у Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 року, не маючи законної сили, не може бути підставою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя».

Росія наполягає на тому, що вона не є окупаційною державою, оскільки місцева кримська влада (не маючи на те відповідних повноважень – Х'юман Райтс Вотч) звернулася з проханням про входження до її складу і це прохання було задоволене російським парламентом. Тому вона діє так, ніби Крим є її частиною, і поширює на півострів дію російського федерального законодавства всупереч обов'язковій для окупаційної держави презумпції дотримання існуючих в окупованій країні законів, які повинні виконуватися, якщо для цього немає нездоланих перешкод.

У цій доповіді Х'юман Райтс Вотч використовує термін «влада» на позначення тих сил у Криму, котрі фактично здійснюють ефективний контроль на півострові і де-факто несуть відповідальність за державне управління та адміністрацію, незалежно від правового статусу таких агентів з точки зору українського чи російського законодавства.

Згідно зі своєю давньою політикою щодо законів збройного конфлікту, Х'юман Райтс Вотч зберігає нейтральну позицію у ставленні до рішень сторін конфлікту про використання військової сили або військової окупації іншої країни чи регіону. Однак ми прагнемо забезпечувати повагу до міжнародних норм, що регламентують ведення війни і окупацію.

Рекомендації

Владі, що здійснює фактичний контроль на Кримському півострові, та Російській Федерації

- Забезпечити оперативне, ефективне та неупереджене розслідування всіх заяв про порушення прав людини з боку поліції та інших допоміжних сил, які діють у регіоні з лютого 2014 року.
- Розпустити всі загони самооборони; регулярні підрозділи внутрішніх справ не повинні включати до свого складу членів загонів самооборони, щодо яких є заяви про причетність до порушень прав людини.
- Забезпечити, щоб будь-яка амністія для членів загонів самооборони не поширювалася на серйозні порушення прав людини, подібні до описаних у цій доповіді.
- Припинити переслідування представників кримськотатарської громади під приводом «боротьби з екстремізмом».
- Припинити будь-яке невинуватене перешкодження свободі ЗМІ та забезпечити медіям можливість відображення плюралізму думок, навіть якщо вони не підтримують дії Росії в Криму; негайно припинити і публічно засудити всі фізичні напади на журналістів та їх залякування.
- Забезпечити доступ до Криму незалежним групам, гуманітарним та міжурядовим організаціям для моніторингу прав людини без запровадження невинуватених обмежень, обумовлених пунктом в'їзду.
- Обернути назад процес, у рамках якого українські громадяни мусили обирати між російським і українським громадянством; забезпечити, щоб жоден громадянин України не зазнавав прямого чи непрямого примусу до прийняття російського громадянства і щоб рішення про збереження громадянства України не спричиняло жодних негативних наслідків, включаючи дискримінаційні.
- Забезпечити всім людям можливість повного інформованого вибору громадянства шляхом надання доступу до ясної і точної інформації про вимоги, передбачені російським громадянством, а також про наслідки вибору громадянства.

- Не вживати жодних заходів, які могли б позбавити жителів Криму, котрі зберегли українське громадянство, тих прав, якими вони користувалися до березня 2014 року.

ООН, ОБСЄ, Раді Європи та державам, котрі до них входять

- Вимагати від **членів РБ ООН** ухвалення резолюції згідно розділу VI Статуту з настійливим закликом до повного виконання рекомендацій щодо ситуації в Криму, сформульованих у доповідях місії ООН з моніторингу ситуації з правами людини в Україні.
- Вимагати негайного надання безперешкодного доступу до Криму **профільним механізмам ООН**, особливо тим, які займаються насильницькими зникненнями (робоча група з насильницьких або недобровільних зникнень, спецдоповідач з позасудових, довільних та сумарних страт, спецдоповідач з тортур), а також спецдоповідачу зі становища правозахисників.
- **Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ**, чий мандат поширюється на всю територію України, має без зволікань отримати доступ для розгортання постійної присутності у Криму та безперешкодної діяльності щодо висвітлення ситуації на півострові.
- Настійливо закликати **Діючого голову ОБСЄ (Швейцарія)** до організації публічної дискусії щодо Криму на міністерській зустрічі ОБСЄ 4 - 5 грудня 2014 року.
- **Держави-члени ОБСЄ** повинні терміново розглянути можливість організації неофіційних і відкритих брифінгів, присвячених Криму, для Постійної ради із залученням громадянського суспільства та інших міжнародних організацій з метою висвітлення ситуації та обговорення міжнародного реагування.
- Вимагати негайного надання безперешкодного доступу до Криму іншим профільним правозахисним механізмам ОБСЄ, ООН та Ради Європи.
- Висловити стурбованість щодо порушень прав людини, задокументованих у цій доповіді, а також у регулярних доповідях місії ООН з моніторингу ситуації з правами людини в Україні і в доповіді комісара Ради Європи з прав людини від жовтня 2014 року. Настійливо закликати де-факто владу Криму і Російську Федерацію до оперативного виконання адресованих їм рекомендацій.
- Настійливо закликати Україну до підтвердження заяви від 17 квітня 2014 року за статтею 12 (3) Римського статуту про визнання юрисдикції Міжнародного

кримінального суду (МКС) на території України — але вже без обмежень за часом — а також до якнайшвидшої ратифікації Римського статуту, у тому числі, шляхом вирішення будь-яких проблем, що перешкоджають ратифікації.

Уряду України

- Підтвердити заяву від 17 квітня 2014 року щодо статті 12 (3) Римського статуту МКС про визнання юрисдикції МКС стосовно передбачуваних злочинів, скоєних на території України — але вже без обмеження дії юрисдикції періодом з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року. Забезпечити якнайшвидший перехід до ратифікації Римського статуту, у тому числі , шляхом вирішення будь-яких проблем, що перешкоджають ратифікації.

I. Переслідування кримських татар та проукраїнських активістів

Загальні відомості

У 1944 році радянська влада звинуватила всіх кримських татар у Криму в посібництві нацистам і у якості колективного покарання вислала у віддалені райони СРСР всю громаду, яка на той час нараховувала, за оцінками, приблизно 240 тис. людей. У наступні місяці від голоду та хвороб загинуло більше половини депортованих. У середині 1980-х рр. кримським татарам дозволили повернутися на історичну батьківщину, однак влада не вжила реальних заходів щодо сприяння поверненню або компенсації за втрачене майно. У квітні 2014 року український парламент офіційно визнав кримських татар корінним народом України. У тому ж місяці президент Росії Володимир Путін підписав указ про політичну, культурну та економічну реабілітацію кримських татар.²

За даними останнього перепису населення України, у 2001 р кримські татари становили близько 12% населення Криму.³

Насильницькі зникнення

Х'юман Райтс Вотч раніше задокументувала в Криму щонайменше 15 епізодів, що належать до періоду починаючи з березня 2014 року, коли кримські татари або проукраїнські активісти ставали жертвами насильницьких зникнень або викрадень, чи пропадали без вісті. Двоє згодом були знайдені мертвими. Реальна кількість насильницьких зникнень, судячи з усього, є більшою.⁴

---

² «Путін: наказ про реабілітацію кримських татар — основа для розвитку». РІА «Новости», 16 травня 2014 року, <http://ria.ru/politics/20140516/1008042615.html>. 4 червня 2014 року кримський парламент ухвалив постанову про соціальні гарантії для кримських татар та інших етнічних груп, котрі зазнали депортації.

³ Офіційні дані Державного комітету статистики України, <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/crimea/>.

⁴ Прес-релізи Х'юман Райтс Вотч «Крим: Насильницькі зникнення» (7 жовтня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/10/08/krym-nasilstvennye-ischeznoveniya>); «Крим: Напади та викрадання з боку представників незаконних формувань» (14 березня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/16/krym-paradeniya-i-pokhishcheniya-so-storony-predstavitelei-nezakonnykh-formirovaniy>); «Крим: Зниклий безвісти був знайдений мертвим» (18 березня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/18/krym-propavshii-bez-vesti-naiden-mertvym>).

Наприклад, Х'юман Райтс Вотч повідомляла про зникнення 27 вересня двоюрідних братів Ісляма Джеппарова і Джевдета Іслямова. Востаннє їх бачили, коли їх заштовхували до мікроавтобуса двоє чоловіків у чорній формі. На момент підготовки цієї доповіді кримінальне розслідування за фактом їхнього зникнення не привело до жодних результатів.

Протягом останнього тижня травня з інтервалом у кілька днів зникли активісти проукраїнської групи Леонід Корж, Тимур Шаймарданов і Сейран Зінедін. У двох з них, за словами родичів, у березні були конфлікти з «самообороною». Їхні родичі та адвокати кажуть, що їх місцезнаходження не встановлене, а розслідування зникнень не зрушило з місця.

29 вересня по дорозі на роботу в Євпаторії, приблизно за 60 км від Сімферополя, зник кримський татарин Едем Асанов. Він не був політично активним, але час від часу обговорював на своїй сторінці в соціальній мережі «ВКонтакте» проблеми кримських татар. Шість днів потому поліція знайшла Асанова повішеним в одному з покинутих будинків в Євпаторії. Обставини його смерті лишаються неясними.

3 жовтня зник 23-річний Ескендер Апселямов. Родичі повідомили Х'юман Райтс Вотч, що він вийшов з дому на роботу, але туди не дістався. Спроби родичів розшукати його лишилися безрезультатними. Поліція почала розслідування.

У березні Х'юман Райтс Вотч задокументувала зникнення і вбивство кримськотатарського активіста Решата Аметова. Цей епізод буде детально розглянутий нижче.

Утиски кримськотатарського Меджлісу та пов'язаних з ним осіб

Меджліс, до якого входять 33 особи, є представницьким органом кримськотатарського народу у контактах з владою та міжнародними органами.

Меджліс відкрито виступав проти російської окупації Криму, закликав кримських татар бойкотувати березневий референдум про статус півострова і вересневі місцеві вибори, а також вимагав від влади роззброїти і розпустити загони самооборони.

22 квітня 2014 року влада на п'ять років заборонила в'їзд до Криму неформальному лідеру кримських татар Мустафі Джемільєву, який в минулому був головою Меджлісу. Перед цим йому закрила в'їзд до Росії Федеральна міграційна служба. 3 травня, коли Джемільєв (який має громадянство України) спробував в'їхати до Криму з української сторони через Армянськ на півночі півострова, місцеві правоохоронні органи і загони самооборони його не пропустили. 14 травня влада за відсутності Джемільєва провела обшук у нього в будинку. Жодні офіційні звинувачення Джемільєву не були висунуті.

3 травня 2014 року близько 2 тис. кримських татар зібралися, щоб зустріти Джемільєва на кордоні. За повідомленнями ЗМІ, деякі з присутніх на КПП «Турецький вал» в Армянську прорвали поліцейський кордон і спробували утворити коридор, яким Джемільєв зміг би пройти до Криму, не контактуючи з поліцейськими та прикордонниками.⁵ Співробітники правоохоронних органів зупинили натовп, який за свідченнями одного з очевидців у певні моменти ставав збудженим, а за словами інших свідків — відступив на прохання Джемільєва. Того ж дня групи кримських татар у кількох містах Криму провели акції протесту проти заборони в'їзду Джемільєва до Криму. Протести були переважно мирними, однак у ряді випадків їх учасники перекривали дороги. Місцева влада у зв'язку з подіями 3 травня порушила проти десятків кримських татар адміністративні провадження; щонайменше 140 осіб були оштрафовані за «заворушення» і «незаконний перетин кордону» на суму від 10 тис. до 40 тис. рублів (приблизно 290 – 1500 USD).

Х'юман Райтс Вотч не мала можливості провести незалежне дослідження подій 3 травня і оцінити відповідність адміністративних звинувачень і штрафів у конкретних ситуаціях. Однак згодом влада послалася на ці події для обґрунтування масових обшуків, попереджень та інших заходів щодо кримськотатарських груп та окремих осіб. Додаткових конкретних підстав для таких заходів влада не наводила. Швидше за все, судячи з масштабу та інтенсивності, а також з огляду на неконкретність звинувачень, ці заходи були спробою тиску на представників кримськотатарської громади, котрих вважають противниками окупації Криму і, відповідно, противниками Росії.

---

⁵ «Прокурор Криму розгледіла «масові заворушення» у зустрічі татар та Джемільєва на кордоні». Росбалт, 4 травня 2014 року, <http://www.rosbalt.ru/federal/2014/05/04/1264281.html>.

4 травня прокурор Криму винесла попередження голові Меджлісу Рефату Чубарову щодо можливості притягнення Меджлісу до відповідальності за «екстремістські дії» у зв'язку з подіями з травня. Чубаров повідомив Х'юман Райтс Вотч, що прокурор зачитала йому попередження і пригрозила розпустити Меджліс та заборонити його діяльність у разі повторної участі в таких «екстремістських» діях, як з травня, однак копію документу Чубаров не отримав. 5 липня влада на п'ять років заборонила Чубарову в'їзд до Криму, коли той перебував за його межами.

У травні, за два дні до 70-ї річниці депортації кримських татар (18 травня 1944 року), яку Меджліс щороку відзначав масовими мирними зібраннями, місцева влада заборонила в Криму будь-які публічні заходи до 6 червня включно, посилаючись на можливість «провокацій» та перешкоджання курортному сезону. Кінець кінцем, місцева влада дозволила провести невелику акцію 17 травня, але не в центрі Сімферополя.

Прокурор кілька разів виступала із заявами, попереджаючи Меджліс про неприпустимість «екстремістської» діяльності, зокрема, після того, як Меджліс закликав бойкотувати місцеві вибори 14 вересня.⁶ У вересні де-факто прем'єр Криму публічно заявив, що «у юридичному полі» Меджлісу не існує і що він має «відносно невеликий авторитет» серед кримських татар.⁷

Російська влада неодноразово зупиняла членів Меджлісу та інших кримських татар і вимагала від них пояснення, коли ті перетинали кордон з материковою частиною України. Наприклад, у період з липня по вересень члена Меджлісу Ескендера Барієва зупиняли щонайменше сім разів. З березня, коли Росія поставила всіх жителів Криму перед необхідністю вибору між збереженням українського громадянства та прийняттям російського, Барієв організував для кримських татар кілька семінарів з роз'яснення наслідків того чи іншого рішення.

23 липня вісім російських прикордонників з автоматами на КПП в Армянську оточили авто, на якому Барієв з колегою поверталися до Криму. Барієв розповів Х'юман Райтс Вотч, що після огляду машини та особистих речей прикордонники забрали у нього

---

⁶ «Крим: Діяльність Меджлісу визнали екстремізмом». Інформаційно-аналітичний центр СОВА, 11 липня 2014 року, <http://www.sova-center.ru/misuse/news/persecution/2014/07/d29884/>.

⁷ «Аксёнов заявил, что Меджлису не существует». АТН, 22 вересня 2014 року, <http://atn.ua/politika/aksenov-zayavil-cto-medzhliisa-ne-sushchestvuet>.

паспорт, камеру і диктофон, а також розпитували про його релігійні переконання та діяльність по лінії Меджлісу. За три години Барієву повернули паспорт та апаратуру, і пропустили через кордон. За два тижні прикордонники знову зупинили його, коли він виїжджав з Криму з сім'єю, знов вимагали пояснень і протримали три години. В момент повернення до Криму, три дні потому, ті ж прикордонники знову затримали Барієва і забрали паспорт. Його привели до службового приміщення на бесіду, під час якої його питали, чи знайомий він з Мустафою Джемілєвим і чому кримські татари не довіряють Росії. За словами Барієва, згодом ще чотири рази його аналогічним чином зупиняли, оглядали і розпитували.⁸

Барієв також повідомив Х'юман Райтс Вотч, що російські силовики в Криму кілька разів запрошували його на бесіду. Під час однієї з таких бесід у травні співробітник Федеральної служби безпеки (ФСБ) запитав, чому Барієв досі не написав заяву на отримання російського паспорта. Він також попередив Барієва про неприпустимість того, що він назвав «екстремістськими діями», під час запланованого публічного заходу, присвяченого 70-й річниці депортації кримських татар.⁹

Переслідування та затримання кримських активістів

У жовтні влада заарештувала трьох мешканців Криму за звинуваченнями у скоєнні різних кримінально караних діянь під час акцій протесту з травня. 22 жовтня поліція заарештувала кримськотатарського активіста, члена Меджлісу Таїра Смердляєва. Його брат Заїр розповів Х'юман Райтс Вотч, що співробітники правоохоронних органів, які арештовували його брата, заявили йому, що він підозрюється в вчиненні насильства над поліцейським під час стихійного мітингу з травня.¹⁰ Смердляєва доставили до ізолятора тимчасового утримання. 24 жовтня суд у Сімферополі санкціонував його взяття під варту до суду, призначеного на 22 грудня. Адвокат Смердляєва Еміль Курбедінов повідомив Х'юман Райтс Вотч, що слухання 24 жовтня були закриті для родичів і ЗМІ. Суд відхилив усі клопотання захисту і призначив запобіжний захід за відсутності достатніх доказів, які могли б виправдати тривале утримання під вартою. За словами Курбедінова, суд керувався «усними показаннями 60 осіб, переважно — сусідів Смердляєва», які нібито розповіли поліції про його «екстремістські та

---

⁸ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Ескендер Барієвим, 6 жовтня 2014 р.

⁹ Там само.

¹⁰ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч із Заїром Смердляєвим, 24 жовтня 2014 р.

антиросійські настрої». Незважаючи на клопотання адвоката, жодного зі свідків захисту до суду не викликали. Обґрунтовуючи запобіжний захід, призначений Смердляєву, суд також послався на інформацію центру МВС з протидії екстремістській діяльності про його «зв'язки з екстремістами» і приналежність до ультра націоналістичної української групи «Правий сектор».¹¹

Заїр Смердляєв повідомив Х'юман Райтс Вотч, що 16 і 17 жовтня за аналогічними звинуваченнями були заарештовані ще двоє кримських татар: Муса Апкерімов і Рустам Абдурахманов . Суд у Сімферополі санкціонував взяття їх обох під варту.¹²

Х'юман Райтс Вотч не має інформації про будь-які факти, наявні у влади, крім гіпотетичних свідчень сусідів та тверджень Центру «Е», які влада використовувала як обґрунтування необхідності взяття Смердляєва під варту до суду.

Обшуки в офісах Меджлісу та газети «Авдет», судова справа проти фонду «Крим»

16 вересня у Сімферополі поліція протягом 17 годин обшукувала офіси Меджлісу та благодійного фонду «Крим», який веде справи Меджлісу, а також редакцію газети «Авдет», яку видає Меджліс.

Генеральний директор фонду «Крим» та член Меджлісу Різа Шевкієв повідомив Х'юман Райтс Вотч, що близько 9:00 16 вересня поліція та невстановлені озброєні люди у масках оточили будівлю, в якій розміщені всі три організації, і заблокували вхід. Озброєні люди попередили журналістів, щоб ті трималися подалі, а коли вони спробували знімати, то, за словами одного з присутніх там журналістів, почали погрожувати. Прибулому незабаром Шевкієву співробітники правоохоронних органів вручили копію судового документа про проведення обшуку у приміщенні Меджлісу «з метою виявлення зброї та друкованих матеріалів, котрі розпалюють расову чи релігійну ворожнечу». За словами Шевкієва, після обшуку офісу та бібліотеки Меджлісу співробітники правоохоронних органів обшукали редакцію газети «Авдет» та офіс фонду «Крим». На прохання Шевкієва показати санкцію на ці обшуки співробітники правоохоронних органів жодних документів не надали.

---

¹¹ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Емілем Курбедіновим, 24 жовтня 2014 р.

¹² Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч із Заїром Смердляєвим, 24 жовтня 2014 р.

Влада вилучила всю оргтехніку Меджлісу, включаючи шість комп'ютерів, два жорстких диски, кілька флеш-накопичувачів і документи, зокрема, протоколи засідань за останні місяці та кілька брошур релігійного змісту. Поліція також відкрила сейф у кабінеті Мустафи Джемільєва і вилучила звідти гроші (близько 3670 EUR, 200 USD). Повідомлялося, що згодом гроші повернули дружині Джемільєва на її вимогу.

Наступного дня кілька судових виконавців у супроводі приблизно десятка невстановлених озброєних осіб у масках прибули до офісу Меджлісу і пред'явили Шевкієву датовану вереснем постанову Ленінського районного суду Сімферополя, у якій повідомлялося про порушене за поданням кримської прокуратури адміністративне провадження проти благодійної організації Фонд «Крим». У повідомленні наводилося посилання на заяву прокуратури про те, що одним із засновників організації є Мустафа Джемільєв, а це є порушенням російського закону про некомерційні організації, оскільки йому заборонений в'їзд до Росії. Пристави також пред'явили Шевкієву судову постанову про замороження всіх активів фонду «Крим», включаючи сім об'єктів нерухомості та всі банківські рахунки, до судового слухання про виключення Джемільєва зі списку засновників.

Пристави заявили Шевкієву, що у нього є 24 години, щоб звільнити всі приміщення, котрі належать фонду «Крим» або перебувають під його управлінням, включно із будівлею, в якій розміщений сам фонд, Меджліс та редакція «Авдет». Коли цей час сплив, влада опечатала офіс Меджлісу та інше майно фонду та заарештувала всі його рахунки, фактично паралізувавши діяльність Меджлісу та газети «Авдет».

Шевкієв повідомив Х'юман Райтс Вотч, що в установчих документах фонду «Крим» Джемільєв не фігурує серед засновників. Однак коли він представив ці документи на судових слуханнях 29 вересня, суддя не став розбиратися і зобов'язав фонд виключити Джемільєва з числа засновників, хоча той серед них не значився. Шевкієв розповів:

Мустафа [Джемільєв] ніколи не був у списку засновників фонду «Крим». Він президент фонду, це більше символічна посада. У нас троє засновників, серед яких є і я, Джемільєв там не фігурує. Але з урахуванням абсурдності

ситуації я зібрав раду засновників фонду і ми проголосували за «виключення» Джемільєва з посади, яку він ніколи не займав.¹³

Наразі Шевкієв оскаржує судове рішення про арешт майна фонду «Крим». На момент підготовки цієї доповіді офіс Меджлісу і редакція газети «Авдет» лишилися опечатаними, а їхні банківські рахунки — замороженими.

Обшуки в будинках, мечетях, медресе

3 травня влада неодноразово проводила обшуки в будинках членів Меджлісу та інших кримських татар, особливо активно — напередодні знакових публічних заходів. Наприклад, вночі 14 травня, напередодні запланованих заходів з нагоди 70-ї річниці масової депортації кримських татар, влада обшукала десятки будинків, у тому числі будинок Мустафи Джемільєва і прес-секретаря Меджлісу Алі Хамзіна. Останній заявив ЗМІ, що у той момент його вдома не було, але, за свідченнями, там шукали факти зв'язку з тероризмом.¹⁴ Він також відзначив, що за кілька днів до того кримських мусульман десятками викликали до поліції для взяття відбитків пальців і з'ясування ставлення до релігії.¹⁵

Обшуки почастишали і стали більш інтенсивними напередодні місцевих виборів, що відбулися 14 вересня. За даними Кримської польової місії з прав людини — місцевої моніторингової НУО, тільки протягом вересня в Сімферополі та прилеглих районах були проведені обшуки у щонайменше 15 будинках кримських татар, переважно — членів Меджлісу, а також одного проукраїнського активіста; обшуки також пройшли у кількох мечетях та медресе.¹⁶ Їх проводила місцева поліція і співробітники російської ФСБ у супроводі десятків невстановлених людей у масках, озброєних автоматами. У деяких випадках співробітники правоохоронних органів, які стверджували, що шукають заборонену літературу, зброю та наркотики, відмовлялися представлятися, пред'являти санкцію на обшук або не дозволяли присутність під час обшуку незалежних понять, як того вимагає російське законодавство. У ряді задокументованих Х'юман

---

¹³ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Різою Шевкієвим, 13 жовтня 2014 р.

¹⁴ «Сьогодні вночі відбулися масові обшуки в будинках кримських татар — Меджліс». Цензор.нет, 15 травня 2014 року, http://censor.net.ua/news/285457/segodnya_nochyu_sostoyalis_massovye_obyski

¹⁵ Там самл.

¹⁶ Кримська польова місія з прав людини. Короткий огляд ситуації з правами людини в Криму (вересень 2014), http://crimeahr.org/sites/default/files/obzor_krymskoy_polevoy_missii_sentyabr_201

Райтс Вотч випадків силовики на кілька годин затримували мешканців, брали у них пояснення про релігійні переконання або висували претензії щодо того, що ті не оформлюють російський паспорт.

Член Меджлісу Ескендер Барієв розповів Х'юман Райтс Вотч, що близько половини сьомого ранку 16 вересня до його квартири прийшли приблизно 15 осіб: 10 — у камуфляжній формі і у масках, решта — у цивільному. Один із них назвався лейтенантом УФСБ по Криму, проте показати посвідчення відмовився. Він показав Барієву постанову про обшук і заявив, що вони будуть шукати зброю, наркотики та заборонену літературу. Барієв зажадав двох незалежних понятих, як того вимагає закон, однак силовики сказали, що привели своїх понятих. Після двогодинного обшуку силовики пішли, забравши ноутбук Барієва і жорсткий диск: як вони заявили — «на технічну експертизу». На момент підготовки цієї доповіді Барієв вже двічі цікавився перспективами повернення майна, однак жодної відповіді не отримав. Влада не висунула йому жодного звинувачення і не повідомляла йому про те, що він проходить підозрюваним у якійсь кримінальній справі.¹⁷

Того ж дня влада провела обшук у будинку 59-річного голови Білогородського регіонального меджлісу Мустафи Асаба. Він розповів Х'юман Райтс Вотч, що близько 06:00 до нього прийшли 12 осіб у штатському, імовірно — з ФСБ, у супроводі 20 осіб у масках, озброєних автоматами. Вони заявили, що будуть шукати «наркотики, зброю, заборонену літературу». Один з них, який назвався співробітником ФСБ, забрав телефон Асаба, пред'явив постанову на обшук і зажадав, щоб господар пред'явив документи. Коли Асаб показав український паспорт, оперативник поцікавився, чому в нього немає російського. Асаб розповів Х'юман Райтс Вотч:

У мене російського паспорта немає, тільки український, я йому так і сказав. А він у відповідь: «Ти щось маєш проти Росії?» Кілька дивних питань задав, на кшталт: «Чому ти підтримуєш Джемільєва? Ти що не знав, що Джемільєв — американський агент, гроші від них отримує?» І ще: «Чому ти дивишся [проукраїнський] 5-й канал?»¹⁸

---

¹⁷ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Ескендером Барієвим, 6 жовтня 2014 року.

¹⁸ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Мустафою Асабом, 2 жовтня 2014 року.

Обшук тривав більше трьох годин. У підсумку силовики вилучили п'ять брошур, з яких одна була релігійного змісту, і пішли. Приблизно за 20 хвилин після завершення обшуку Асаба доставили до поліції, де його деякий час допитували, після чого відпустили.

Влада також проводила інтенсивні обшуки у мечетях і медресе. В інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч заступник муфтія Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) Асадуллах Баїров повідомив, що у період з червня по вересень співробітники правоохоронних органів проводили обшуки з метою виявлення забороненої літератури у 8 з 10 медресе Криму, які функціонують під егідою ДУМК. Особливо інтенсивним, за його словами, був обшук у медресе у селі Кольчугіно Сімферопольського району, подробиці якого йому згодом повідомив директор. 24 червня 30 озброєних людей, серед яких були співробітники поліції та ФСБ, силою зайшли до медресе і провели детальний обшук, включаючи бібліотеку та особисті речі учнів. Як повідомлялося у заяві прес-служби ДУМК, силовики виламали вхідні двері і кілька вікон у будинку.¹⁹

За словами Баїрова, на той момент у медресе перебували 13 дітей і двоє вчителів. Наприкінці обшуку, який тривав близько п'яти годин, співробітники правоохоронних органів вилучили кілька комп'ютерів і флеш-накопичувачів. У той же день було проведено обшук у будинку заступника директора школи, якого кілька годин протримали в поліції, вимагаючи пояснень, після чого відпустили.²⁰

Баїров розповів Х'юман Райтс Вотч, що у вересні влада проводила нові обшуки у декількох мечетях та медресе на предмет виявлення «екстремістської літератури». 17 вересня обшукали одну з мечетей в Сімферополі, 2 вересня — одну з мечетей в Ялті. Заступник муфтія Криму заявив ЗМІ, що під час обшуку в Ялті була задіяна поліція, співробітники ФСБ і близько 30 озброєних людей. Цей обшук тривав сім годин і в результаті було вилучено кілька книг релігійного змісту.²¹

За інформацією, зібраною Кримською польовою місією, 9 вересня поліція та ФСБ обшукали школу-інтернат в Бахчисарайському районі, унаслідок чого з бібліотеки було

---

¹⁹ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Асадуллахом Баїровим, 27 жовтня 2014 року.

²⁰ Там само.

²¹ «В окупованій Ялті озброєні люди 7 годин проводили обшук в мечеті». Black Sea News, 24 вересня 2014 року, <http://www.blackseanews.net/read/87800>.

вилучено три книги релігійного змісту. На момент обшуку в інтернаті знаходилися діти. Як стверджує КПМ, деякі батьки стверджували, що дітей примушували знімати з себе предмети з кримськотатарською символікою.²²

Асадуллах Баїров повідомив Х'юман Райтс Вотч, що у період з червня по жовтень він та інші члени ДУМК кілька разів зустрічалися з де-факто прем'єром Криму Сергієм Аксьоновим і висловлювали свою стурбованість обшуками, відзначаючи, що медресе, мечетям і мусульманському населенню в цілому не було надано достатньо часу, щоб позбутися літератури, забороненої згідно російського законодавства.²³

Федеральний список екстремістських матеріалів був запроваджений 114-м федеральним законом «Про протидію екстремістській діяльності» у липні 2002 року. Вперше він був опублікований в 2007 році і відтоді регулярно оновлюється. Наразі до нього входить близько 2500 публікацій та аудіовізуальних матеріалів. Як роз'яснив Х'юман Райтс Вотч Олександр Верховський — директор інформаційно-аналітичного центру «СОВА», який займається проблемами націоналізму та расизму, а також аналізом неправомірного застосування владою антиекстремістського законодавства, ісламська література становить близько однієї третини заборонених матеріалів, при цьому близько 25% цієї літератури широко використовується в мусульманській громаді, не містить ознак екстремізму та внесена до списку необгрунтовано. Верховський також зазначив, що опублікована версія списку викладена неясно, іноді має суперечливий характер і є вкрай складною для розуміння, особливо для звичайної людини.²⁴ У Криму практика застосування цього закону призводить до дискримінаційних наслідків для кримських татар, які сповідують іслам.

Під час зустрічі з муфтієм Криму у вересні Аксьонов визнав періодичні «перегиби» силовиків з обшуками і обіцяв вжити заходів щодо проблем, озвучених ДУМК, повідомив Х'юман Райтс Вотч Асадуллах Баїров, котрий був там присутній.²⁵ У жовтні Аксьонов оголосив через ЗМІ, що жителі Криму мають ще три місяці, щоб позбутися

---

²² Кримська польова місія з прав людини. Короткий огляд ситуації з правами людини в Криму (вересень 2014 року), http://crimeahr.org/sites/default/files/obzor_krymskoy_polevoy_missii_sentyabr_2014.pdf.

²³ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Асадуллахом Баїровим, 27 жовтня 2014 року.

²⁴ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч по телефону з Олександром Верховським, 7 листопада 2014 року.

²⁵ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Асадуллахом Баїровим, 27 жовтня 2014 року.

літератури, забороненої згідно російського законодавства.²⁶ Це, однак, не вирішує початкове питання про те, що поширення російського законодавства на Крим і його застосування на півострові є порушенням як міжнародних норм про гарантії свободи вираження думок, так і зобов'язань Росії як окупаційної держави.

У вересні влада обшукала будинок відомої проукраїнської активістки Єлизавети Богуцької, котра відкрито виступає проти окупації Криму Росією і очолює рух «Матері світу проти війни». У телефонному інтерв'ю вона розповіла Х'юман Райтс Вотч, що близько 5:30 8 вересня у дворі її будинку в Сімферополі з'явилася група чоловіків у цивільному, деякі — зі зброєю і в масках. Вони зажадали, щоб Богуцька вийшла з дому. Один з них здійснив п'ять пострілів, поранивши собаку господині. Інший представився співробітником центру з протидії екстремізму і пред'явив постанову на обшук будинку Богуцької для перевірки наявності зброї, боєприпасів, наркотиків та забороненої літератури.²⁷

Після обшуку, який тривав близько трьох годин, у Богуцької вилучили три комп'ютери (один з них належав її сину), камеру, флеш-накопичувачі і деякі особисті папери. Богуцьку доставили до сімферопольського центру з протидії екстремізму та протягом семи годин допитували її без адвоката. Четверо оперативників, котрі з нею розмовляли, заявили, що приводом для обшуку були «заяви сусідів про те, що вона розпалює сепаратизм, засуджуючи „повернення Криму Росії“». За словами Богуцької, оперативники цікавилися переважно її «антиросійською» позицією і постами в Facebook, де вона критикувала дії Росії в Криму. Того ж дня влада обшукала ще один будинок Богуцької, який вона здає, і спробувала провести обшук у її художній галереї.

Після приблизно семигодинної бесіди слідчий заявив Богуцькій, що вона проходить свідком у справі про події з травня. Близько 16:00 прибув адвокат Богуцької і рекомендував їй не відповідати більше на питання, щоб не свідчити проти себе. Допит припинився, і Богуцьку близько 19:00 відпустили. Тієї ж ночі вона виїхала з Криму і на момент підготовки цієї доповіді туди не поверталася.²⁸

---

²⁶ «Аксьонов дав мешканцям Криму три місяці на здачу забороненої літератури». Відкрита Росія, 15 жовтня 2014 року, <http://openrussia.org/post/view/427/>.

²⁷ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч по телефону з Єлизаветою Богуцькою з жовтня 2014 року.

²⁸ Там само.

Порушення з боку сил самооборони

Так звані сили самооборони Криму є напіввійськовими формуваннями, котрі виникли наприкінці лютого з метою не допустити будь-якої протидії беззневому референдуму про статус півострова і відтоді функціонують в умовах повної безкарності. Вони причетні до незаконних затримань, викрадень, недозволеного поводження, включаючи тортури, а також до утисків проукраїнських активістів та інших мешканців.²⁹

Українські правозахисні групи також повідомляли про причетність загонів самооборони до незаконних оглядів громадян та автотранспорту, силового розгону публічних зібрань і нападів на журналістів.

Х'юман Райтс Вотч неодноразово закликала владу негайно роззброїти і розпустити ці загони самооборони, які діють поза будь-якими правовими рамками.³⁰

У червні кримський парламент спробував регламентувати статус самооборони за допомогою прийняття закону «Про Народне ополчення — народну дружину», згідно якого загони самооборони, крім іншого, наділялися правом перевіряти документи і за необхідності надавати поліції допомогу при затриманні.³¹ У законі прямо сказано, що загони самооборони можуть діяти тільки разом з поліцією, однак, як буде зазначено нижче, судячи з усього, вони діють самостійно і регулярно гнітять, допитують, а іноді навіть б'ють людей без присутності поліції.

В одному з епізодів, задокументованому Х'юман Райтс Вотч у березні, були вказівки на причетність самооборони до насильницького зникнення і смерті Решата Аметова — кримського татарина, який зник і згодом був знайдений мертвим у березні в Сімферопольському районі.³² Востаннє його бачили на акції протесту в центрі

---

²⁹ Див. Прес-релізи Х'юман Райтс Вотч «Крим: Насильницькі зникнення» (7 жовтня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/10/08/krym-nasilstvennye-ischeznoveniya>); «Крим: Напади та викрадання з боку представників незаконних формувань» (14 березня 2014 року, «Крим: Зниклий безвісти знайдений мертвим» (18 березня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/18/krym-propavshii-bez-vesti-naiden-mertvym>); «Україна: Активісти затримані і побиті, один зазнав тортур» (25 березня 2014 року, <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/25/ukraina-aktivisty-zaderzhany-i-izbity-odin-podvergsya-pytkam>).

³⁰ Там само.

³¹ «Парламент Криму ухвалив у другому читанні закон «Про Народне ополчення — народну дружину» і ряд законів у першому читанні». Прес-служба Державної Ради Республіки Крим, 11 червня 2014 року, http://www.rada.crimea.ua/news/11_06_2014_1.

³² Прес-реліз Х'юман Райтс Вотч від 18 березня 2014 «Крим: Зниклий безвісти був знайдений мертвим», <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/18/krym-propavshii-bez-vesti-naiden-mertvym>.

Сімферополя з березня, коли його забирали троє невідомих у формі, схожій на військову. У жовтні родичі та адвокат Аметова повідомили Х'юман Райтс Вотч, що розслідування за фактом насильницького зникнення і вбивства Аметова досі не привело до жодних результатів.

Х'юман Райтс Вотч раніше повідомляла про декілька випадків викрадень самообороною проукраїнських активістів, більшість із яких згодом відпустили. У ряді епізодів брала участь поліція, проте, судячи з усього, остання не координувала свої дії із самообороною або не контролювала її учасників.

Наприклад, у березні озброєні групи викрали відомих проукраїнських політичних активістів Андрія Щекуна та Анатолія Ковальського. Їх 11 днів незаконно утримували разом із ще кількома захопленими особами, вони обоє зазнали недозволеного поводження, а Щекун став жертвою жорстоких тортур.³³ Після затримання чоловіків на залізничному вокзалі в Сімферополі члени одного із загонів самооборони спочатку доставили обох активістів до поліції, де їх зареєстрували у якості затриманих. Після цього озброєні члени самооборони відвезли обох активістів до невідомого місця, де їх протримали 11 днів, протягом яких неодноразово допитували, били і стріляли в них з травматичної зброї. Щекуна двічі катували електрошоком. Коли Х'юман Райтс Вотч в жовтні брала в нього інтерв'ю, активіст повідомив, що ще в березні написав заяву до поліції, але з червня не отримував жодної інформації з цього приводу.³⁴

2 червня загін самооборони зупинив журналіста Сергія Мокрушина та його колегу Владлена Мельникова за публічне виконання нецензурної пісні про російського президента Володимира Путіна. Мокрушин розповів Х'юман Райтс Вотч, що близько 20:00 вони з Мельниковим голосно співали, повертаючись з вечірки в центрі Сімферополя. У цей момент їх оточили 10 озброєних чоловіків, що назвалися самообороною Криму. Вони заявили, що Мокрушин і Мельников затримані. Незважаючи на неодноразові вимоги журналістів викликати поліцію, озброєні люди обшукали їх обох, після чого відвели до штабу самооборони неподалік, де наділи на них наручники, ще раз обшукали, допитали і побили.³⁵

---

³³ Прес-реліз Х'юман Райтс Вотч 25 березня 2014 «Україна: Активісти затримані і побиті, один зазнав тортур», <http://www.hrw.org/ru/news/2014/03/25/ukraina-aktivisty-zaderzhany-i-izbity-odin-podvergsya-pytkam>.

³⁴ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Андрієм Щекуном, 16 жовтня 2014 року.

³⁵ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Сергієм Мокрушиним, 4 жовтня 2014 року.

За словами Мокрушина, після того як на них з Мельниковим наділи наручники, озброєні люди поставили їх обличчям до стіни і стали бити його палицями по ребрах і ногах, а Мельникова кілька разів ударили головою об перегородку з оргскла. Приблизно за годину Мельникову вдалося відправити SMS колегам, які відразу стали телефонувати в органи влади з вимогою відпустити обох. Поліція, котра прибула невдовзі, опитала Мельникова та Мокрушина в присутності озброєних людей, які їх затримали, потім обох відпустили без пред'явлення звинувачень. У Мокрушина були садна на ребрах і кілька гематом на тілі. Наступного дня він написав заяву до поліції. За тиждень, коли він поцікавився ходом справи, йому побіццали, що зв'яжуться з ним. На момент підготовки цієї доповіді — за чотири з половиною місяці після інциденту — Мокрушин досі не знав, чи порушено поліцією кримінальну справу.³⁶

Х'юман Райтс Вотч відомо про ще кілька випадків, коли поліція ігнорувала звернення за фактами порушень з боку самооборони. Наприклад, у другій половині дня 6 травня в центрі Сімферополя члени самооборони напали на 30-річного члена Меджлісу Абдурамана Егіза. Він розповів Х'юман Райтс Вотч, що семеро озброєних людей у камуфляжі підійшли до нього, коли він виходив з машини, і вимагали від нього пред'явити документи. Егіз відмовився, заявивши, що він не знає, хто вони такі, і запропонував їм викликати поліцію. Ті нібито погодилися, але замість цього викликали ще 20 осіб у формі, схожій на військову. Всі ці люди оточили Егіза, наділи на нього наручники і почали бити кулаками і ногами. Егіз кілька разів голосно повторив, що готовий показати паспорт, однак побиття тривало. Приблизно за три хвилини озброєні люди припинили його бити, перевірили паспорт та відпустили.³⁷

Егіз повідомив Х'юман Райтс Вотч, що наступного дня він написав заяву до поліції за місцем події. Черговий запитав його: «Чому Ви не викликали поліцію?» 8 травня в поліції заявили, що не будуть порушувати справу за заявою Егіза, і видали йому постанову про відмову «у зв'язку з відсутністю складу злочину» (Х'юман Райтс Вотч ознайомила з документом).³⁸

---

³⁶ Там само.

³⁷ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Абдураманом Егізом, 2 жовтня 2014 року.

³⁸ Там само.

Загони самооборони також затримували, а іноді навіть били журналістів та працівників ЗМІ під час виконання ними своїх обов'язків. Наприклад, 18 травня були затримані кримськотатарський журналіст Осман Пашаєв, його оператор і ще семеро людей (більшість — працівники ЗМІ), коли вони знімали масовий мітинг у Сімферополі. Пашаєв розповів ЗМІ, що члени самооборони поставили його та його колег на кілька годин обличчям до стіни, допитували і били, після чого відпустили. У журналістів відібрали апаратуру, включаючи три і-Pad, два I-Phone, ноутбук та гроші загальною сумою 500 гривень (приблизно 100 USD). Апаратуру та гроші так і не повернули. Після цього Пашаєв виїхав з Криму.³⁹

Загони самооборони публічно називають основний кримськотатарський телеканал АTR «ворожим каналом». Як повідомила Х'юман Райтс Вотч замдиректору каналу, з березня кілька їх журналістів зазнали нападів і побиття під час зйомок публічних заходів, у них також відібрали апаратуру.⁴⁰

При роботі над цією доповіддю Х'юман Райтс Вотч не побачила жодного випадку, коли б місцева влада ефективно розслідувала незаконні дії сил самооборони. Запропонований де-факто прем'єром законопроект передбачає амністію для всіх членів самооборони в Криму за період з лютого по квітень 2014 року, фактично не залишаючи перспектив притягнення до відповідальності за скоєні в цей час порушення.

---

³⁹ Відеоінтерв'ю Османа Пашаєва, Crimea Open Channel, 18 травня 2014 року, <http://www.youtube.com/watch?v=89oE8UTAX2o>.

⁴⁰ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Лілією Буджуровою, 3 жовтня 2014 року.

II. Утиски проукраїнських і кримськотатарських ЗМІ

Відповідно до своєї позиції щодо включення Криму в російський правовий простір Росія зобов'язала всі кримські ЗМІ пройти перереєстрацію до січня 2015 року. Кілька місцевих журналістів та редакторів розповіли Х'юман Райтс Вотч про тиск і цензуру, яких зазнають ЗМІ та окремі журналісти, котрі займають критичну позицію по відношенню до влади та оголошеної перереєстрації. Судячи з усього, такий тиск є частиною зусиль влади, спрямованих на витіснення всіх проукраїнських ЗМІ з Криму. Багато проукраїнських журналістів поїхали з півострова на материк, а ті журналісти та ЗМІ, які лишилися в Криму, не мають можливості вільно працювати.

З березня влада Криму поступово витіснила українські ЗМІ з ефіру. Мовлення шести основних українських телеканалів заблоковане, замість них транслюються російські. З кінця червня кабельні провайдери також припинили передачу в Криму більшості провідних україномовних каналів, включаючи Інтер, 5-й канал, 1 + 1 і ряд інших, що призвело до значного скорочення обсягу телевізійного контенту українською мовою.⁴¹

У серпні влада фактично закрила приватну телерадіокомпанію (ТРК) «Чорноморська», коли поліція заарештувала апаратуру і комп'ютери, та опечатала будівлю. Цьому передувало отримання радіотелевізійним передавальним центром Криму позову про заборгованість. Як повідомив Х'юман Райтс Вотч один із журналістів Центру журналістських розслідувань, розміщеного в тій же будівлі, поліція без пояснень вивезла обладнання цієї некомерційної організації.⁴²

У серпні суд у Криму виніс рішення на користь ТРК і постановив повернути арештоване майно, однак на момент підготовки цієї доповіді апаратуру ще не повернули, і ТРК не відновила мовлення. Центр журналістських розслідувань перемістився до Києва. Керівництво центру кількаразово зверталося до поліції із запитом про повернення майна, однак, за словами одного з його журналістів, обладнання так і не повернули.⁴³

---

⁴¹ OSCE, "Media freedom under siege in Crimea, Ukraine, says OSCE representative," March 8, 2014, <http://www.osce.org/fom/116240>.

⁴² Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Сергієм М., 4 жовтня 2014 року.

⁴³ Там само.

Використання антиекстремістського законодавства для придушення критики

Влада в Криму використовує неконкретне і надто широко сформульоване російське законодавство про боротьбу з екстремізмом для тиску на кримськотатарські ЗМІ.

Наприклад, офіційні та неофіційні попередження виносилися Шевкет Кайбуллаєву — головному редактору газети Меджлісу «Авдет», котра була створена в 1990-х рр. і видається кримськотатарською та російською мовами. Кайбуллаєв розповів Х'юман Райтс Вотч, що на початку червня сімферопольська прокуратура офіційно попередила його про наявність нібито екстремістського контенту в деяких матеріалах газети: зокрема, прокуратура вказувала на заклики бойкотувати вересневі вибори в Криму і на використання термінів «анексія», «окупація» і «тимчасова окупація» Криму. Головного редактора, за його словами, також двічі викликали на бесіди, під час яких співробітники ФСБ та представники прокуратури попереджали, що газета не пройде перереєстрацію за російським законодавством, якщо вона буде продовжувати публікацію подібного небажаного контенту.⁴⁴

Як зазначалося вище, у вересні силовики обшукали редакцію газети «Авдет», яка розміщується в Сімферополі в одній будівлі з Меджлісом. Кайбуллаєв розповів Х'юман Райтс Вотч, що йому не пред'явили постанову на обшук і не впускали його всередину до завершення обшуку. Влада вилучила редакційний комп'ютер, жорсткий диск і кілька флеш-накопичувачів. За словами Кайбуллаєва, оскільки йому по завершенні обшуку не надали процесуальних документів, він не міг з'ясувати приналежність силовиків, які проводили обшук і вилучили обладнання. Відтоді редакція лишається опечатаною, а її банківські рахунки — замороженими.

Кайбуллаєв повідомив Х'юман Райтс Вотч, що 17 вересня УФСБ по Криму вручила йому офіційне попередження про «персональну відповідальність» за публікацію матеріалів із закликами бойкотувати вересневі вибори «з метою перешкодити» роботі державних органів. У документі прямо вказувалося, що такі дії кваліфікуються як публічні заклики до екстремістської діяльності, за які передбачена кримінальна відповідальність до п'яти років позбавлення волі.⁴⁵

---

⁴⁴ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч по телефону з Шевкетом Кайбуллаєвим, 1 жовтня 2014 року

⁴⁵ Там само.

У відповідь на заяву ОБСЄ від 19 вересня, в якій висловлювалася стурбованість долею газети «Авдет», російський МЗС заявив, що газета займається екстремістською діяльністю і «відмовляється працювати в рамках правового поля».⁴⁶

Влада чинить тиск на єдиний кримськотатарський телеканал АТР, який був створений у 2005 році і здійснює віщання трьома мовами: кримськотатарською, українською та російською. 16 травня прокуратура Криму винесла керівництву каналу офіційне попередження у зв'язку із висвітленням масового мітингу 3 травня, вказавши, що канал показував учасників, які виступали із закликами «екстремістського характеру».

Заступник директора АТР Лілія Буджурова в інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч відзначала безпрецедентний тиск, що чиниться останні півроку на незалежні ЗМІ в Криму в цілому і на її канал зокрема. За її словами, каналу довелося заради виживання вдатися до самоцензури:

Всі ЗМІ в Криму мають до січня [до завершення перехідного періоду] перереєструватися за російським законодавством. Після цього Роскомнадзор буде мати повну свободу дій проти «провокаторів» на кшталт нас. Ми хочемо зберегти телеканал, тому почали вдаватися до самоцензури, наскільки можемо: наприклад, намагаємося не використовувати певні слова та фрази, такі як «анексія» або «окупація Криму».⁴⁷

За словами Буджурової, з травня до редакції кілька разів приходили з ФСБ та кримської прокуратури, розмовляли з нею та її колегами про редакційну політику, яку влада вважала «агресивною та провокаційною».⁴⁸

Вона також розповіла, що коли канал висвітлював масові обшуки в будинках кримських татар, школах і мечетях у вересні, з ФСБ дзвонили до редакції каналу і вимагали не випускати такі матеріали до ефіру «Майже кожен ранок починався зі

---

⁴⁶ Коментар Департаменту інформації та друку МЗС Росії у зв'язку із заявою Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Д.Міятович про ситуацію навколо газети «Авдет», 22 вересня 2014 року, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newsline/2521FB260EFAFE9744257D5B0051A5D2.

⁴⁷ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Лілією Буджуровою, 3 жовтня 2014 року.

⁴⁸ Там само.

дзвінка „згори“, з ФСБ. Наприклад, вони говорили: „Вчора ми бачили знімальну групу ATR на обшуку мечеті. Вам не слід показувати цей сюжет“. Або просили замість „обшуку“ вживати слово „перевірка“.

За словами Буджурової, у відповідь на її слова, що канал не вигадує сюжети, а показує реальні події, ФСБ погрожувала швидким закриттям і повторювали цю погрозу протягом кількох наступних днів: «Вони використовують погрозу закриття, щоб змусити нас уникати резонансних сюжетів».

Буджурова також зазначала, що з березня влада неодноразово і переважно без пояснень не допускала журналістів ATR до висвітлення офіційних заходів, таких як засідання місцевого парламенту. У серпні, за її словами, журналіста каналу Шевкета Наматуллаєва позбавили парламентської акредитації за те, що він не встав під час виконання гімну Росії.⁴⁹

У листі Центру МВС з протидії екстремізму директору телеканалу ATR від 24 вересня повідомлялося про отримання центром інформації про те, що редакційна політика каналу спрямована на формування «антиросійської громадської думки» і «розпалює серед кримських татар недовіру до влади та її дій». Керівництву каналу пропонували надати до Центру «Е» копії реєстраційних документів, ліцензій та всю адміністративну документацію, включаючи угоду про оренду приміщення.

«У Криму настільки ворожа атмосфера для ЗМІ, що нам практично стало неможливо далі працювати», — заявила Буджурова Х'юман Райтс Вотч.⁵⁰

---

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само

III. Запровадження російського громадянства у Криму

Після березневої окупації уряд Росії оголосив про плани оперативного надання російського громадянства і видачі паспортів мешканцям Криму. Відповідно до прийнятого в березні 2014 року закону «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів: Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя». Росія зобов'язала всіх осіб з українським громадянством, котрі постійно проживають у Криму, пройти процедуру підтвердження його збереження. Крайнім терміном для цього було встановлене 18 квітня, після чого всі жителі півострова з українськими паспортами за замовчуванням стали вважатися громадянами Росії.⁵¹

Після 18 квітня на території Криму почало діяти російське законодавство про права та пільги, які поширюються на громадян Росії, але не на іноземців та осіб без громадянства. Це спричинило дискримінацію тих мешкаців, які зробили вибір на користь збереження українського громадянства і які тепер опинилися в статусі іноземців без гарантій права на постійне проживання в Криму. Українським громадянам у Криму не гарантовані ті ж права, що і російським. Наприклад, обіймати державні та муніципальні посади можуть тільки особи з російським паспортом.⁵²

На всіх осіб, котрі оформили російське громадянство, поширюються положення законодавства про військовий обов'язок і військову службу. Стаття 5 федерального конституційного закону від 21 березня про прийняття Криму до складу Росії свідчить, що призовники строкової служби, які є мешканцями півострова, будуть проходити службу в межах її території до кінця 2016 року.

Росія не просто запропонувала своє громадянство мешканцям Криму, вона поставила мешканців перед необхідністю вибору громадянства, причому вибір на користь українського громадянства загрожує прямими або непрямими негативними наслідками.

---

⁵¹ Федеральний конституційний закон № 6-ФКЗ від 21 березня 2014 року «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів: Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя», <http://www.rg.ru/2014/03/22/krym-dok.html>. Див також: Федеральна міграційна служба РФ. «Інформація для іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають (перебувають) на території Республіки Крим та м. Севастополя», http://www.fms.gov.ru/treatment/voprosy/info_dlya_instrn_grzhdn_v_krymu/.

⁵² Там само.

Крім цього, як буде описано нижче, процедура для тих, хто хотів зберегти українське громадянство, мала серйозні вади: деякі люди не мали можливості реалізувати свій вибір і отримали російське громадянство фактично примусово, інші через відмову від оформлення російського громадянства зазнавали утисків. За таких обставин запровадження російського громадянства у Криму мало примусовий характер.

Іншим наслідком набуття російського громадянства (як за вибором, так і за замовчуванням) для осіб призовного віку є те, що вони стають військовозобов'язаними. Стаття 5 закону про прийняття Криму до складу Росії від 21 березня свідчить, що мешканці Криму, призвані на строкову службу, проходять її в межах території Росії до кінця 2016 року. Цей момент викликає серйозні питання з точки зору міжнародного права, які розглядаються нижче.

Порушення норм про окупацію

У міжнародному праві існує давно сформований звичай, згідно з яким окупаційній державі забороняється примушувати населення окупованої території присягати їй на вірність, а присяга на вірність колишньому суверену (у даному випадку — Україні) не може бути змінена силою.⁵³

Відповідно до Четвертої Женевської конвенції цивільне населення та інші особи, що перебувають під захистом, «за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком від прав, які їм забезпечує ця Конвенція»;⁵⁴ зокрема, окупаційна держава не має права примушувати населення окупованої території до служби в її збройних або допоміжних силах. Та ж конвенція прямо забороняє «будь-який тиск або пропаганду на користь добровільного вступу до армії»; порушення цієї заборони вважається серйозним порушенням Конвенції.⁵⁵

Окупаційній державі також забороняється прагнути до незворотної зміни демографічної ситуації на окупованій території: наприклад, депортувати чи примусово переміщувати, повністю або частково, цивільне населення, за

---

⁵³ Положення про закони і звичаї сухопутної війни, п. 45 (додаток до Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 року і Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року. Yoram Dinstein, *The International Law of Belligerent Occupation* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), para. 124.

⁵⁴ Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни, стаття 8.

⁵⁵ Там само, статті 51 і 147.

виключенням випадків, коли це здійснюється задля забезпечення безпеки самого населення або пояснюється вагомими міркуваннями військового характеру⁵⁶. Окупаційна держава також не має права депортувати або переміщувати частину свого власного населення на окуповану територію.⁵⁷

Росія має право пропонувати своє громадянство будь-яким особам, які відповідають вимогам її внутрішнього законодавства — незалежно від місця їх проживання, однак політика, спрямована на прямий або непрямий примус населення окупованої території до прийняття російського громадянства не дозволена міжнародним правом.

Крім запровадження норм, котрі можуть призвести до дискримінації громадян на окупованій території (у даному випадку – громадян України), застосування російських міграційних законів та практик також може призвести до ситуації, коли українські громадяни у Криму будуть змушені їхати з півострова. Будь-яка депортація або примусове висилання Росією з Криму українських громадян, як індивідуальне, так і колективне, може бути розцінене як військовий злочин.

Дискримінація мешканців з українським громадянством

Процес надання мешканцям Криму російського громадянства не обмежувався простим створенням такої можливості для всіх бажаючих. Всі жителі Криму, які до окупації півострова мали громадянство України, були зобов'язані протягом місяця ініціативно підтвердити його збереження. В іншому випадку вони ставали російськими громадянами за замовчуванням.⁵⁸

На момент підготовки цієї доповіді будь-яка офіційна статистика щодо того, скільки осіб підтвердили українське громадянство чи отримали російське, відсутня, однак в інтерв'ю ЗМІ у вересні один із керівників Федеральної міграційної служби Росії (ФМС) стверджував, що до вересня російські паспорти отримали 98% жителів Криму.⁵⁹ Перевірити цю інформацію неможливо, однак, судячи з повідомлень правозахисних

---

⁵⁶ Там само, стаття 49.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Ситуація з громадянством у Криму добре відображена у доповідях місії ООН з моніторингу ситуації з правами людини в Україні від 15 травня 2014 року (<http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15May2014.pdf>) та 15 червня 2014 року. (<http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/HRMMUReport15June2014.pdf>).

⁵⁹ «98% жителів Криму отримали російські паспорти». Російська служба BBC, 11 вересня 2014 року, http://www.bbc.co.uk/russian/rolling_news/2014/09/140911_rn_crimea_russian_passports.

груп та ЗМІ, значна кількість людей, які хотіли зберегти громадянство України, стикалися з ускладненнями, котрі не дозволяли їм зробити це протягом відведеного місячного терміну.⁶⁰ Ці ускладнення були пов'язані з надзвичайно коротким терміном у поєднанні з відсутністю загальнодоступної інформації про процедуру та іншими перешкодами, які будуть розглянуті нижче.

За повідомленнями місцевих жителів і груп з моніторингу прав людини, що діють у Криму, на території півострова підтвердити українське громадянство можна було тільки в чотирьох пунктах ФМС. Для жителів сільської місцевості дістатися до цих пунктів було складно: три знаходилися в Сімферополі або поблизу, один — у Севастополі.⁶¹ У місцевих ЗМІ повідомлялося про довжелезні черги, в яких доводилося стояти не один день, через що декому не вдалося подати належну заяву до завершення відведеного терміну.⁶² У квітні на території Криму було відкрито ще кілька таких пунктів, однак термін підтвердження українського громадянства подовжений не був.⁶³

Мешканці Криму, які хотіли отримати російське громадянство, могли зробити це поштою, або звернувшись до одного із 160 пунктів по всій території півострова, або в будь-яке з російських консульств або посольств в будь-якій країні. Мешканці Криму з українським громадянством, які протягом відведеного місяця перебували за межами півострова, не мали чіткого уявлення про те, що вони мають зробити для його підтвердження через суперечливість офіційної інформації щодо можливості звернення з цього питання до російських посольств і консульств.⁶⁴ Правозахисні групи, журналісти і блогери повідомляли про випадки, коли людям не вдавалося звернутися за підтвердженням українського громадянства за кордоном, тому що в російських

---

⁶⁰ Kharkiv Human Rights Group, "Russian or Else: On How Russia is foisting its citizenship in Crimea," September 22, 2014, <http://khp.org.ua/en/index.php?id=1411211863>.

⁶¹ Кримська польова місія з прав людини. Короткий огляд ситуації з правами людини в Криму (липень-серпень 2014 року), http://crimeahr.org/sites/default/files/otchet_krymskoj_polevoj_missii_-_iyul-avgust_2014.pdf.

⁶² «Кримчани відмовляються від російського громадянства». Крим.Реаліі, 5 квітня 2014 року, <http://ru.krymr.com/content/article/25321899.html>

⁶³ Кримська польова місія з прав людини. Короткий огляд ситуації з правами людини в Криму (липень-серпень 2014 року), http://crimeahr.org/sites/default/files/otchet_krymskoj_polevoj_missii_-_iyul-avgust_2014.pdf.

⁶⁴ 11 квітня УФС Росії в Криму на своїй сторінці в Facebook офіційно підтвердило можливість звернення жителів півострова, що бажають зберегти громадянство України, в російські посольства і консульства в будь-якій країні світу. Проте в тій же заяві говорилося, що не виключені проблеми з отриманням заяв ФМС у зв'язку зі збоями в роботі пошти, і рекомендувалося звертатися особисто на території Криму.

консульствах відмовлялися приймати такі заяви, посилаючись на відсутність чітких інструкцій і відповідних бланків.⁶⁵

За інформацією ФМС Росії, мешканці Криму, які хотіли зберегти українське громадянство, не отримували дозвіл на проживання у Росії автоматично. Їм треба було надати міграційній владі пакет документів, включаючи підтвердження постійного проживання у Криму станом на березень 2014 року.⁶⁶

У ФМС основним підтвердженням постійного проживання вважається реєстрація. Дійсно, відповідна відмітка у паспорті або документ про тимчасову реєстрацію у Росії обов'язкові під час будь-якої постійної або тимчасової реєстрації. В Україні, однак, отримання штампів про реєстрацію за місцем проживання відбувається переважно за бажанням.⁶⁷ У результаті багато людей, котрі фактично постійно проживали в Криму, або просто не ставили відповідний штамп у паспорті, або були зареєстровані в інших регіонах України. При цьому для отримання російської посвідки на проживання їм потрібно було підтвердити постійне проживання у Криму станом на березень.

Певні категорії жителів Криму не мали іншого вибору, крім прийняття російського громадянства. Зокрема, у такій ситуації опинилися ув'язнені, люди з інвалідністю або інші, хто не міг особисто звернутися за підтвердженням українського громадянства до завершення встановленого терміну.⁶⁸

Кримська польова місія з прав людини повідомляла, що деяким жителям погрожували звільненням, якщо вони не приймуть російське громадянство.⁶⁹

---

⁶⁵ «Кримчанка свідомо повернулася з Німеччини щоб зберегти українське громадянство». Факти, 8 квітня 2014 року, <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1511057>. Див. Також: «Вхід — рубль, вихід — два. Зберегти українське громадянство в Криму набагато складніше, ніж отримати російське». Радіо Свобода, 3 квітня 2014 року, <http://www.svoboda.org/content/article/25319928.html>.

⁶⁶ Федеральна міграційна служба РФ. «Інформація для іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають (перебувають) на території Республіки Крим та м. Севастополя», http://www.fms.gov.ru/treatment/voprosy/info_dlya_instrn_grzhdn_v_krymu/.

⁶⁷ Світлана Ганнушкіна. Нотатки про Крим. «Нова газета», 24 квітня 2014 року, <http://www.novayagazeta.ru/comments/63343.html>.

⁶⁸ Kharkiv Human Rights Group, "Russian or Else: On How Russia is foisting its citizenship in Crimea," September 22, 2014, <http://khrpg.org.ua/en/index.php?id=1411211863>.

⁶⁹ Кримська польова місія з прав людини. Короткий огляд ситуації з правами людини в Криму (липень-серпень 2014 року), http://crimeahr.org/sites/default/files/otchet_krymskoj_polevoj_missii_-_iyul-avgust_2014.pdf.

Ризик вигнання з Криму

Як зазначалося вище, за березневим законом мешканці Криму, котрі не побажали приймати російське громадянство і підтвердили українське у відведений для цього місячний термін, мають право на отримання посвідки на проживання. Іноземці та особи без громадянства, які тимчасово проживали у Криму станом на 18 березня 2014 року, повинні до 1 січня звернутися у російські міграційні органи для оформлення дозволу на тимчасове проживання за російським законодавством.⁷⁰

У липні російський уряд ввів квотування дозволів на тимчасове проживання для іноземців та осіб без громадянства в Криму,⁷¹ встановивши ліміт у розмірі лише 5 тис. дозволів для Криму і 400 — для Севастополя.

Квотування викликало серйозне занепокоєння серед російських і українських експертів у галузі міграції, які оцінювали встановлений ліміт як свідомо недостатній для іноземців, які вже знаходилися за посвідкою на проживання у Криму, з урахуванням долучення до них жителів півострова, котрі обрали українське громадянство, але через перераховані вище обставини не оформили посвідку на проживання.

Офіційні роз'яснення з цього приводу практично відсутні. Наприкінці вересня представник УФМС по Криму заявив у ЗМІ, що під квотування підпадають тільки іноземні громадяни, які тимчасово проживають у Криму, але не громадяни України, які постійно проживали на півострові станом на березень 2014 року і згодом зробили вибір на користь збереження українського громадянства. За словами чиновника, останні можуть одразу звертатися за дозволом на проживання; при цьому квотування поширюється на громадян інших країн, крім України, котрі проживали у Криму до березня з українською посвідкою на проживання.⁷²

У поле зору Х'юман Райтс Вотч потрапили кілька повідомлень, які ми не мали можливості незалежно перевірити, про випадки, коли людині, яка заявила про

---

⁷⁰ Федеральна міграційна служба РФ. «Інформація для іноземних громадян та осіб без громадянства, які проживають (перебувають) на території Республіки Крим та м. Севастополя», http://www.fms.gov.ru/treatment/voprosy/info_dlya_instrn_grzhdn_v_krymu/.

⁷¹ Розпорядження Уряду Російської Федерації від 19 липня 2014 року № 1343-р «Про затвердження змін, що вносяться до розпорядження Уряду Російської Федерації від 30 листопада 2013 N 2231-р», <http://docs.cntd.ru/document/420209530>.

⁷² «У кримському управлінні ФМС роз'яснили, що на півострові можуть протягом тривалого часу проживати набагато більше 5 тис. іноземних громадян». Кримінформ, 23 вересня 2014 року, <http://www.c-inform.info/news/id/12604>.

збереження українського громадянства і звернулася за дозволом на проживання, пред'являлися вимоги представити підтвердження постійного доходу, включаючи довідку від роботодавця. Це дає підстави припускати, що посвідка на проживання може не оформлюватися автоматично і що громадянам України може бути відмовлено у її отриманні з подальшою депортацією або видворенням.

Поїздки між Кримом і материковою частиною України

У полі зору Х'юман Райтс Вотч з'явилися кілька повідомлень про те, що жителі Криму стикалися з проблемами під час поїздок у інші регіони України. Україна не визнає подвійне громадянство, однак українська влада публічно обіцяла не застосовувати санкції до своїх громадян, які були змушені прийняти російське громадянство в Криму, — як і мало бути, оскільки вони повинні як і раніше визнаватися громадянами України. Незважаючи на це, за останні півроку надходили повідомлення про те, що українські прикордонники цілеспрямовано оглядають людей на предмет наявності російського паспорта і відмовляють у пропуску з Криму тим, хто отримав російський паспорт. Х'юман Райтс Вотч вдалося задокументувати три таких епізоди.

Так, 4 червня на адміністративному кордоні між Кримом і материковою Україною у Мелітополі українські прикордонники зупинили і обшукали технічного директора телеканалу АTR Ризу Вели і його колегу, які прямували на поїзді з Криму до Києва у службове відрядження. Обидва пред'явили українським прикордонникам українські паспорти, однак ті вирішили провести огляд і в сумках чоловіків виявили російські. Після цього обом було відмовлено у пропуску, їх висадили з потягу. Х'юман Райтс Вотч не вдалося встановити, чи є цей епізод і ще два задокументованих нами аналогічних епізоди окремими випадками або частиною широко поширеної проблеми.⁷³

---

⁷³ Інтерв'ю Х'юман Райтс Вотч з Наджие Ф., 1 жовтня 2014 року.

IV. Застосовне право

Як зазначалося вище, Х'юман Райтс Вотч застосовує до російських сил у Криму міжнародні норми про окупацію. Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року територія вважається «окупованою», коли вона повністю або частково контролюється або перебуває під владою збройних сил іншої держави без згоди держави, якій ця територія належить. Питання окупації — це питання факту, причини або мотиви її виникнення або підстави для продовження окупації значення не мають.

Після скинення у лютому 2014 року президента України Віктора Януковича російські військовослужбовці та проросійські озброєні групи у Криму блокували українських військовослужбовців у місцях дислокації і взяли під контроль стратегічні об'єкти та адміністративний кордон Криму з материковою частиною України.

16 березня місцева влада у Криму провела референдум про вихід зі складу України і входу до складу Росії. Уряд України не визнав його і оголосив незаконним. Після оголошення 17 березня кримською владою про те, що 97% населення висловилося за приєднання до Росії, президент Володимир Путін підписав указ про визнання Криму незалежною державою. 18 березня Путін і кримські лідери підписали угоди, відповідно до яких Крим і Севастополь ставали частиною Російської Федерації. Згодом російський парламент прийняв закон про прийняття їх у якості нових суб'єктів федерації.

З точки зору міжнародного права, Крим вважається частиною України. Референдум та рішення про суверенітет з боку місцевої влади півострова відбувалися на тлі військової окупації Криму Росією, за відсутності згоди з боку України і без будь-якого широкого визнання у міжнародному співтоваристві. 27 березня Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 68/262 «Територіальна цілісність України».⁷⁴, у якій підкреслюється, що «референдум, проведений у Автономній Республіці Крим та місті Севастополі 16 березня 2014 року, не маючи законної сили, не може бути основою для будь-якої зміни статусу Автономної Республіки Крим або міста Севастополя».

---

⁷⁴ Резолюція ГА ООН А / RES / 68/262 від 27 березня 2014, п. 5. Див. Також п. 6: «Закликає всі держави, міжнародні організації та спеціалізовані установи не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на основі вищезазначеного референдуму і утримуватися від будь-яких дій або кроків, які можна було б витлумачити як визнання будь-яким чинним такого зміненого статусу».

Відповідно, з точки зору міжнародного права, ані референдум, ані його визнання Росією не можуть вважатися підставами для переходу суверенітету, який припиняв би стан військової окупації, і не впливають на застосовність норм про окупацію до ситуації навколо Криму.

Міжнародне гуманітарне право

І Росія, і Україна приєдналися до Гаазького Положення про закони і звичаї сухопутної війни 1907 року, Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни, а також до окремих положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), які складають основні джерела сучасного писаного права про окупацію. Значна частина таких норм існує у вигляді міжнародних звичаїв. Стосовно подій, задокументованих у цій доповіді, Х'юман Райтс Вотч звертає особливу увагу на обов'язок окупаційної держави забезпечувати всім людям гуманне ставлення і свободу від дискримінації за етнічною, релігійною чи іншою ознакою. Це включає повагу до честі і прав сім'ї, людського життя і приватної власності, а також релігійних та побутових переконань і практик, а також дотримання заборон таких актів, як довільне затримання, насильницьке зникнення, нелюдське і принизливе для гідності поводження та катування. Відповідно до згаданої вище Женевської конвенції окупаційна держава зобов'язана «сприяти установам, яким доручено піклування і виховання дітей, для того щоб вони працювали успішно».

Міжнародні норми з прав людини

І Україна, і Росія є учасниками кількох міжнародних договорів про права людини, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Європейську конвенцію про права людини, які зберігають свою придатність у період окупації. Під час війни допускаються обмеження і відступи від багатьох з цих прав (наприклад, обмеження свободи зібрань і права на приватне життя), проте не більше, ніж це безумовно диктується гостротою ситуації; такі обмеження також повинні відповідати зобов'язанням з міжнародного гуманітарного права. Не підлягають обмеженню такі права, як право не піддаватися тортурам і нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню, а також заборону дискримінації. Комітет ООН з прав людини і Європейський суд з прав людини зберігають свою юрисдикцію щодо Криму.

Україна вже подала до Європейського суду з прав людини три скарги проти Росії у зв'язку з діями останньої в Криму.

Перша скарга (20958/14) була подана у березні 2014, стверджується, що цивільне населення на території України піддається ризику внаслідок прийнятих Росією заходів, які можуть загрожувати його життю і здоров'ю. Друга скарга (43800/14) була подана в червні і стосується твердження про вивезення до Росії 16 дітей і 2 вчителів, які згодом були повернуті в Україну. Третя скарга (49537/14) була подана у липні від особи Хайсер Джемільєва з приводу його затримання у Сімферополі. У всіх випадках суд задіяв правило 39 Регламенту і вказував урядам Росії і України на необхідність забезпечення поваги передбачених Конвенцією прав цивільного населення і конкретних осіб.

За даними Європейського суду, на 12 серпня 2014 надійшло також 55 індивідуальних скарг проти України, Росії чи обох держав у зв'язку з подіями у Криму чи на південному сході України.

Нехтування правами людини

Зловживання у Криму

(above) The parents of Seiran Zinedinov, a Crimean Tatar activist who disappeared on May 30, 2014, holding his photograph.

© 2014 Lucy Ash/BBC

(front cover) Army and police officers block the road ahead of a protest by Crimean Tatars (visible in the background) at a Russia-Ukraine border checkpoint outside the town of Armyansk, Crimea on May 3, 2014.

© 2014 Associated Press